

ISMAIL
KADARE

BH-3

K14

UNAZA
NE
KTHETRA

Sprova letrare,
Shkrime të ndryshme,
intervista

Onufri

NGA I NJËJTI AUTOR

- Dialog me Alain Bosquet, botimi i parë*, 1996
Dialog me Alain Bosquet, botimi i dytë, 1996
Spiritus, roman, 1996
Kushëriri i engjëjve, ese, 1997
Tri këngë zie për Kosovën, triptik, *botimi i parë*, 1998
Kombi shqiptar në prag të mijëvjeçarit të tretë, ese, 1998
Pallati i Ëndrrave, roman, 1999
Ikja e shtërgut, tregim, 1999
Tri këngë zie për Kosovën, triptik, *botimi i dytë*, 1999
Dialog me Alain Bosquet, botimi i tretë, 1999
Qorrfermani, roman, 1999
Vjedhja e gjumit mbretëror, tregime, 1999
Ra ky mort e u pamë, ditar për Kosovën, artikuj, letra, 1999
Kohë barbare (Nga Shqipëria në Kosovë), biseda, 2000
Ra ky mort e u pamë, ditar për Kosovën, artikuj, letra, 2000
Kronikë në gur, roman, 2000
Breznitë e Hankonatëve, 2000
Bisedë përmes hekurash, 2000
Spiritus, roman, *botimi i dytë*, 2000
Lulet e ftohta të marsit, roman, 2000
Eskili, ky humbës i madh, 2001

MBI AUTORIN

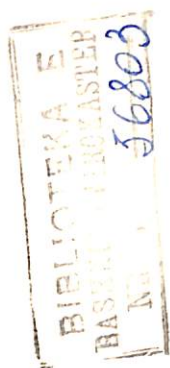
- 1) *Shaip Beqiri*, Sfida e gjeniut, Kadare, Ekzili, Kosova
- 2) *Tefik Çaushti*, Universi letrar i Kadaresë
- 3) *Tefik Çaushti*, Kadare – Fjalor i personazheve
- 4) *Injac Zamputi*, Ekskursion në dy vepra të Kadaresë
- 5) *Shaban Sinani*, Pengu i moskuptimit
- 7) *Emin Kabashi*, Kadare-mendësia shqiptare
- 8) *Alfred Uçi*, Grotesku kadarean
- 9) *Bashkim Kuçuku*, Kadare në gjuhët e botës

85H-3
K14

Ismail Kadare

Unaza në kthetra

sprova letrare, shkrime të ndryshme,
intervista

Onufri

Përgatiti për botim:
Bujar Hudhri

Kopertina
Lulzim Mema

Korrektor
Nexhat Myftiu

© Onufri, 2001

*Të gjitha të drejtat e botimit, në gjuhën shqipe,
brenda dhe jashtë kufijve të Shqipërisë,
i takojnë Shtëpisë Botuese Onufri*

ISBN 99927-45-30-4

Shtëpia Botuese Onufri
Rr "S. Pasha", Tiranë
Tel&Fax 00355 42 20017
<http://www.Onufri.com.al>
E-mail: onufri@abissnet.com.al

LËNDA

I

A i është dashur letërsia njerëzimit?

-Vendi i shenjuar

-Dita e 29 prillit

Zhvendosjet e popujve

Darka e botës

Don Kishoti në Ballkan

II

Unaza në kthetra

Portret artisti në rini, version shqiptar

Fjalimi i pranimit në Akademinë Franceze

III

Kur kërkohet e drejta për të tradhtuar

Për kë punon koha

Ne, që s'duam vetveten

Shqipëria, si do të jetë në Ballkan

A I ËSHTË DASHUR LETËRSIA NJERËZIMIT?

*Konferencë e mbajtur në një forum
botëror të letërsisë në Munih, më 22 mars
1992.*

A i është dashur letërsia botës? Ndoshta nuk do të kishim të drejtë ta bënim këtë pyetje, që të kujton animatorët e dobët të TV, kur përpiqen të gjallërojnë një bisedë shterpë, sikur pyetja të mos ishte bërë, ndërkaq, mijëra vjet më parë. Dihet që ka patur dy lobe të kundërt: pro dhe kundra letërsisë.

Letërsia, pra, ka lindur bashkë me një mohim, me një pengesë. Sado që në pamjen e parë të duket si e habitshme, po të mendohemi pak, do të vijmë në përfundimin se ky negacion i shkon letërsisë, madje, fare natyrshëm. Negacioni dhe letërsia janë të së njëjtës racë. Shkurt, më shumë se nga engjëlli, letërsia duket si e prirë nga djalli.

Le ta shikojmë në mënyrë fare të thjeshtë gjithçka. Letërsia, domethënë poemat e para orale, kanë, zakonisht, për subjekt kthimin nga një udhëtim i gjatë, rrëfimin për ato ç'kanë ndodhur atje larg, në kufi të shtetit, të shkretëtirës ose të vdekjes.

Udhëtarët e parë që ktheheshin nga larg ishin, praktikisht, dhe shkrimtarët e parë. Duke ecur drejt vendit të tyre, në vetminë e rrugës, truri i tyre përpunonte ngjarjet në mënyrë që gjatë rrëfimit ato të ishin sa më interesante për dëgjuesit. Kështu, në udhë dilnin dialogët, përtëriheshin ngjarjet, dendësoheshin ngjyrat, theksohej diçka e diçka tjetër fshihej.

Por ndonëse udhëtarët sillnin ngjarjet, heronjtë e tyre ishin së shumti larg. Ata zakonisht mungonin, ishin përherë matanë, përtej kufirit të shtetit e, zakonisht, përtej jetës, domethënë të vdekur.

Kështu, qysh në fillimet e letërsisë mungesa dhe vdekja zunë vendin e nderit. Por letërsia hyri në domenin e vdekjes jo për t'iu përrulur asaj, por si e barabartë me të. Te poema madhështore për Gilgameshin, letërsia, duke e njohur pushtetin e vdekjes, merrte, megjithatë, të drejtën t'i bënte një qortim asaj. Gilgameshi mposhtet prej vdekjes, por, për hir të letërsisë, një pjesë e tij i ikën, i shpëton, megjithatë, vdekjes. Është një zgjidhje kompromisi, po të përdorim një formulë të kohës sonë. Të tilla kompromise të mëdha me të pamundurën mund të bënte vetëm një art i madh.

Letërsia vazhdoi të ushqehet nga vdekja dhe nënproduktet e saj: nata, gjumi, ëndrrat, vrasja e ndërgegjes.

Letërsia qysh në fillimet e saj u lidh me aktin e flijimit. Troja ishte kërkesa e saj e parë në këtë altar. Më pas me qindra ishin ngjarjet, subjektet, personazhet dhe skenat, që përpara se të ushqenin letërsinë u spërkatën nga gjaku dhe zija. Kur poeti shqiptar Fan Noli përktheu "Waterlonë" e Hygoit, shënoi në fund të saj se, pas gjithë asaj tragjedie, kishin së paku një

ngushëllim: këtë poemë që nuk do të mund të lindte pa të.

Letërsia u mësua kështu të kërkojë fli. Në një mënyrë ose në një tjetër ajo na kërkon ne. Në një mënyrë ose në një tjetër ne i paguajmë tributin.

Vdekja, gjumi, vrasja e ndërgegjes, të gjitha këto të kujtojnë natën. Nata, në mendimin skematik njerëzor lidhet me negacionin. Por ne e përmendim këtë mendjelehtësisht, pa menduar se ç'tmerr do të ishte koha në botë, sikur të mos ndërpritej nga nata. Sikur gjithë kalendari të përbëhej nga një ditë e pafundme. Askush, pra, nuk është kujtuar gjër më sot të bëjë një studim hipotetik se çfarë roli ka luajtur nata në zbutjen e njerëzimit. Pa ndërhyrjen e saj, pa frenimin, pa ndërprerjen e saj revani i së keqes, i nervozizmit, i tërbimit njerëzor do të arrinte ritme katastrofike.

Në periudhën e saj të parë letërsia nuk ka njohur veç po ato rreziqe që kërcënonin jetën njerëzore: harrimin, shuarjen. Rapsodët këndonin, njerëzit i dëgjonin, pastaj dilnin rapsodë të rinj që këndonin këngë të reja, që vdisnin bashkë me to ose pak më vonë. Letërsia njihte kështu pak a shumë ato rreziqe natyrale si edhe jeta njerëzore. Më pas ajo njohu rrezikun e parë që vinte nga një sferë tjetër: nga shoqëria, shteti. Ishte teatri, me sa duket, që, për shkak të grumbullimit të njerëzve mu në mes të qytetit, provokoi së pari idenë e censurës.

Censura zyrtare lindi, kështu, dymijë e pesëqind vjet më parë dhe ishte kaq e fuqishme, sa që u shkaktoi mjaft telashe edhe kolosëve të tillë, siç qenë tragjikët e mëdhenj.

Censura lidhet me shkrimin. Sa pa u shpikur shkrimi

prej akkado-sumerëve, kontrolli i poezisë orale s'mund të ishte veçse i pasaktë dhe jo këmbëngulës. Shumëshumë një rapsod jokonformist nuk do të ftohej të këndonte në gostinë e princit dhe puna merrte fund me kaq.

Kur në horizont të kulturës botërore u shfaq shkrimi, ky ishte vërtet një tërmet i papërfytyrueshëm.

Shkrimi ishte një makinë e dyfishtë. Nga një anë, ai i hapte një horizont të ri letërsisë, nga ana tjetër, e ngrinte atë, e vdiste, e mumifikonte.

Përpara një faze të re të zhvillimit, letërsia, sipas kanunit të saj të ashpër, u kërkonte prapë shkrimtarëve një tribut të rëndë. Të jepnin një pjesë të spontanitetit të tyre, ta kalonin mendimin nëpër rrotëzat, rripat dhe në makinën e rëndë të sintaksës. Të mos mundnin dot ta qortonin atë lirisht, në çdo ditë të re të Zotit, sipas gjendjes së tyre shpirtërore. Shkrimi ishte kontroll i dyfishtë. Kontrolli i ndërgjegjes së tyre, i përgjegjësisë përpara kohës, por edhe kontroll zyrtar.

Historia e shkrimit është, në radhë të parë, historia e rrezikimit të shkrimtarëve.

Disa shprehje të sotme që lidhen me këtë, si “kjo vepër letrare mund të të djegë” ose “të të bjerë si fatkeqësi mbi kokë”, bëhen çuditërisht të qarta, po të mendojmë pllakat e argjilit mbi të cilat sumerët shkruanin mendimet e tyre. Kur pllakat e pjekura i nxirre nga furra pa kujdes, shkrimtari mund të digjte duart. Ose, një vepër letrare, ta zemë, një rrëfim i gjatë, mund të ishte vendosur në studion e shkrimtarit në formë muri dhe një ditë, për shkak të vendosjes jo të kujdesshme të pllakave, të pjekjes jo të mirë ose të një tërmeti, vepra mund të rrezohej e të zinte nën vete shkrimtarin.

Por, si gjithçka fillestare, edhe këto s'ishin veçse rreziqe të thjeshta, në krahasim me ato që do të vinin më pas. Dhe më pas do të vinin lemeritë që dihen tashmë.

Ikja e Eskilit nga Athina do të hapte serinë e ikjeve të mëdha. Eskili dhe Homeri ishin shkrimtarët më të mëdhenj të njerëzimit gjer në shekullin e pestë. Kështu, së paku, njëri nga dy më të mëdhenjtë u detyrua të braktisë vendin. (Them së paku, sepse s'përrjashtohet mundësia që Homeri, si rapsod shëtites, të ketë lëvizur aq shumë, sa që për të fjala ikje të mos kishte ndonjë kuptim në jetën e tij).

Ikja ose dëbimi i shkrimtarëve u lidh kështu me letërsinë, hyri si të thuash në kodin gjenetik të saj tepër herët. Por ikja gjithashtu pësoi ndryshim gjatë shekujve. Ndërsa koha në botë qëllonte që zbutej, qëndrimi ndaj letërsisë egërsohej.

Ikja e Ovidit nga Roma na duket ndoshta më e dhimbshme, ngaqë, ndryshe nga Eskili, ku rolin kryesor për vendimin e ikjes e luajti zemërimi i shkrimtarit, Ovidi u dëbua nga shteti. Me Ovidin nisi internimi i shkrimtarëve në kuptimin e sotëm të fjalës.

Në rastin e Ovidit kemi të gjitha shenjat e totalitarizmit të ardhshëm: dënimin pa shkak të shpallur. Domethënë atë lloj shtypjeje të shtetit totalitar, kur ti nuk e ke as vetë të qartë përse të dënojnë. Ky terror i pashpjeguar, kjo goditje e verbër do të mbetet një nga makinat kryesore të terrorit gjer në shekullin e XX, kur komunizmi, pasi ta përkryejë makinën, njëlloj si te makina e Kafkës, do të shembet bashkë me të.

Me ikjet e tyre, shkrimtarët e mëdhenj, që nga Eskili te Dante Aligieri, duket sikur kërkuan në një farë mënyre të rikthehen në atë zonë, në atë klimë, në atë kaos prej